

KÁLVIN ES INSTITUTIÓJA

FOLYÓ ÉV MÁRCIUSÁNAK első napján, épp vasárnapra virradón, a hívek megcsúfolva találták a genfi Szent Péter-katedrálisban, amelyben Kálvin több mint egy negyedszázadon át tanított. Az éj leple alatt gonosz kezek betörték néhány ablakot, vörösre mázoltak egypár fal- és ajtó részletet, itt-ott felrajzolták a kalapácsot és a sarlót, meg odafirkáltak — tele hibával — néhány bibliai idézetet, amelyekkel, a kommunista intemadonálé észjárása szerint, azt akarták kifejezni, hogy a militarizmus legerősebb támaszai éppen a keresztyén egyházak, holott ők tanítják isteni parancsként: „Ne ölj“ ...

Ugyancsak március hó folyamán múlt négy százada annak, hogy Baselben megjelent a Kálvin főműve, a Christianae Religionis Institutio (= Tanítás a keresztyén vallásra) legelső kiadása. Ezt a könyvet a reformátor jóformán egész további életén át folyvást tökéletesítette s végső alakjában — amelynek terjedelme az editio princeps-ét közel négyszeresen felülmúlja — a református keresztyén hitvallás és teológia máig legklasszikusabb előterjesztésévé dolgozta ki. A világ reformátusságának szeme ezért irányul ebben a jubiláns esztendőben Genf felé, ahol az önálló államiság végleges megalakulása és a reformációhoz való határozott odacsatlakozás ugyanannak az 1536. esztendőnek májusában történt, az erre következő július hó folyamán pedig — egy különös, sorsdöntő véletlen következtében — megtelepült Genfben az Institutio bujdosó ifjú írója is.

Valószínűleg ennek a hármas évfordulónak a hangulatát akarták megzavarni a templomgyalázó kezek a genfiéek és a velük együtt világszerte ünnepelni készülők számára. Mélyen jelképes jelentőségű tény. A sarló és a kalapács jegyében Szovjet-Oroszország földjén görögkeleti bazilikákat rombolnak földig vagy alakítanak át mozikká és más szórakozóhelyekké; ugyanabban a jegyben repül az üszök Spanyolország és Mexikó római katolikus klostromaira és dómjaira; most pedig a protestantizmus egyik történeti központjának milliók kegyeletétől körülvelt istentiszteleti helyére mázolja rá ugyanezt a jegyet vörös festékkel a vörös kéz. Tehát nemcsak egy történeti egyház, nemcsak a keresztyénség egyik vagy másik felekezeti típusa, hanem maga a keresztyénség ellen, még pontosabban szólva: maga Krisztus és az ő evangéliuma ellen folyik itt az egységesen irányított és nagyszerűen megszervezett antikrisztusi támadás, Oroszországot nem számítva, nagyobb részben még egyelőre csak a lelkek mélyén, illetőleg a föld

alatt: az efféle botrányos és vérlázító esetek csak időnkénti kilobbánásai a lappangva terjedő és pusztító tűznek. Azért volt nemcsak szép és nemes testvéri megnyilatkozás, de a végszükségben való együttérzésnek nagyon kívánatos jelentkezése is, hogy a Kálvin templomának profanálása ellen közös tiltakozó nyilatkozatot adott ki a genfi református presbitériummal meg a többi ottani protestáns egyházak szövetségével együttesen a római katolikus generális vikárius és az ókatolikus plébános. Bizonyára mind a legőszintebben átéreztek, hogy ez a merénylet nem a Kálvin emlékének szólott pusztán, hanem csak újabb láncszem ama kísérletek sorában, amelyek ma az Isten igazságának meghazudtolására, a Krisztus ügyének lejáratására irányulnak.

Az istentagadó és krisztusgyűlölő forradalom szelleme tehát a Kálvin Génijében épügy nem látja és nem keresi a maga szövetségesét, mint ahogyan nem számíthat arra, hogy a Vatikánban vagy Bizánc keresztyén hagyományaiban valaha is támogatásra találjon. A keresztyénségen belül a történet folyamán kialakult nagy ellentétek ma már talán nem akadályozhatják meg bármely nagy keresztyén életforma táborát abban, hogy a genfi reformátor alakjára és művére ne tisztelettel nézzen a négyszázados évforduló alkalmából — sőt bizonyos rokonérzéssel is, ha az imént említett genfi eseményekre gondol.

Kálvin iránt valóban csak az igazságos, aki öbenne az Isten igazságának és a Krisztus ügyének harcosát látja meg. Hogy ő ezt az igazságot helyesen ismerte-é föl és ezt az ügyet jól fogalmazta-é meg a maga és mások számára: afelől valószínűleg az emberi történet végéig lesznek erős nézeteltérések a keresztyének között. De hogy arra, amit ő Isten igazságának és Krisztus ügyének gondolt, magát felégető teljes odaadással az egész életét rátette s színlelésnek, titkolt egyéni vagy politikai mellékcélokra még csak a kísértő árnyékát sem engedte közel magához: ebben a tekintetben alakjának és művének komoly kutatói között ma már egyáltalán nincs nézeteltérés, akármelyik vallásfelekezeti táborba tartoznak is. „őszinte volt-e Kálvin? Arra nézve, aki alakjának közelségébe jutott, ez a kérdés egyszerűen nem létezik“ — ezzel a radikális kijelentéssel vág el minden idevonatkozó kételyt a Kálvin egyik legújabb történetírója, az alapos elmélyedéssel és fényes írásművészettel dolgozó, erősen és öntudatosan római katolikus Imbart de la Tour.¹ Ha pedig a Kálvin őszintesége vitán felül áll, akkor a gondolatai, amelyekkel embermillióknak és emberöltők hosszú, máig tartó sorának az életét formálta meg a Krisztus engedelmes követésére, figyelmet érdemelnek minden őszintén hívó lélek részéről.

KÁLVIN RENGETEGET ÍRT. Ötvenöt évre terjedt életéből huszonháromat foglalt le a gyakorlati egyházreformatori tevékenység mellett irodalmi működése s ennek termése a Corpus Reformátorain Kálvin-sorozatában közel hatvan folio-kötet. De gondolatvilágának legkristályosabb és legrendezettebb tárháza kétségtelenül a most négy-

¹ Pierre Imbart de la Tour, az Institut tagja, akit, sajnos, legszebb férfikorában, az alkotás lázában ragadott el a hirtelen halál (1925) „Les Origines de la Réforme“ c. nagyszabású művének negyedik, csonkán maradt kötetében tárgyalja a genfi reformátort és életművét. (Les origines de la Réforme, Tome IV. Calvin et l'Institution Chrétienne, Paris, Firmin-Didot, 1935, 506 8-rétű lap.)

száz esztendő s Institutio, amelyet maga is az élete fő irodalmi alkotásának tekintett: ezzel lépett fel, 26 éves fővel, az európai reformáció színterére s egyedül ezt tartotta az írásai közül érdemesnek arra, hogy jóformán állandóan foglalkozzék vele s a végleges 1559-i recenzióig ötször hajtson rajta végre hol kisebb, hol egészen alapos és tetemes átdolgozást. Az utókor számára—hívek, ellenfelek előtt egyformán — csaknem teljesen ezzel a könyvével vált a személye és a tana azonossá. Ez a végső alakjában mintegy ezer nyolcadrétű lapra terjedő könyve ért meg a mai napig körülbelül 120—130 teljes és 25—30 kivonatos kiadást, amelyeknek csak mintegy harmadrésze szól az eredeti latin nyelven, a többi mind fordítás: francia, holland, angol, német, olasz, spanyol, cseh, magyar, lengyel és legújabbán — Nakayama presbiteriánus lelkész 1935-i fordításában — japán. Magyarul legelőször 1624-ben a Szenczi Molnár Albert tolmácsolásában jelent meg a teljes Institutio, amelynek 1909-ben keletkezett egy moderm magyar fordítása is, az editio princeps pedig már 1903-ban megszólalt moderm magyarsággal s ez a kiadás teljesen elfogyván, a mostani centenáriumi alkalmából új magyar fordítása jelenik meg a világhírű könyv eme legelső alakjának, mely önmagában is jelentős irodalmi értékkel bír, amellet pedig dióhéjban már az egész kálvini gondolat benne van: nem egy szakaszát és az I. Ferenc francia királyhoz intézett apologetikus előszavát valamennyi átdolgozása során csaknem változatlanul hagyta az önmagát egyébként oly szigorúan bíráló szerző.¹

Egy hatalmas terjedelmű és ha nem is elvontan homályos beszédű, de mindenesetre nagyon komoly hangon és nagyon magvas előadásban a legmélyebb lelki problémákat és teológiai kérdéseket tárgyaló könyvnek oly mértékű elterjedéséről szól ez az egynéhány adat, amilyennek bármely keresztyén közösség teológiai — tehát nem a legszeleesebb rétegek számára szóló vallási, ájtatossági, aszkétikus, hanem kifejezetten tudományos formájú — irodalmában nagyon kell keresni és alig-alig lehet megtalálni egy-két párját. Igaz, hogy ezt a sikerét a négyszázéves Institutio egyrésztben a formai, irodalmi kiválóságainak is köszönheti. A latin eredeti is, meg a Kálvintól magától készített francia fordítás is, egyaránt kitűnik a gondolatvezetés biztosságával, kifejezés-módjának plasztikus szemléletességével, lüktető és elsodró belső hevével, meg a stílus és nyelvezet nemes, elegáns humanista veretével. Logika és szenvedély, lobogó hit és borotvaéles analízis, a prófétalélek alkut nem ismerő eticizmusa és a tudós hallatlan anyagkészlete és dialektikai fegyverzete a legmagasabb hatványon egyesülnek a Kálvin előadásában. Francia szövege ezenfelül — ebben régtől fogva, minden vallási és világnézeti befolyásoltság nélkül egyetértenek a francia filológia és irodalomtudomány legsúlyosabb nevei — nem kisebb értéket jelent, mint egyenesen a megteremtését a francia tudományos és szónoki prózának: nem olyan színes és szikrázó, mint a Rabelais és a

¹ E sorok írásakor van sajtó alatt az editio princeps-nek ez az új fordítása, amely a magyarországi református egyház kiadványaként, mintegy 22 ívén jelenik meg. A fordítást, amelynek készítője és magyarázó jegyzetekkel ellátója dr. Victor János budapesti lelképásztor, két, egyenként 4—4 íves bevezetés előzi meg, az egyiket, az Institutio történetéről, e sorok írója, a másikat, az Institutio teológiájáról, dr. Vasady Béla egyetemi tanár írta.

Montaigne írásai, de a fenség magaslatán járó dikciójával, a lelki élet, a teológiai és filozófiai szemlélődés nagyon finom árnyalatait is érzékeltetni tudó kifejezőképességével közvetlen elődje a Bossuet és a Pascal nyelv művészetének.

Az Institutio négyszázados évfordulója tehát pusztán már az emberi gondolkifejezés történetében is kiemelkedően jelentős dátumot jelöl meg. Természetes azonban, hogy azok számára, akik Kálvinnal a lélek, az egyház és az örökkévalóság kérdéseiről, Isten dolgairól egy véleményen vannak, nem a kifejezés, hanem maga a gondolat a legfontosabb. Ezek az Institutióban nemcsak irodalmi művet látnak, hanem élő erőt, az Istenhez vezető út hűséges és megbízható kalauzát, Isten akaratának és igéjének tiszta tolmácsolását. Dogmatikailag és vallásbölcseletileg itt nem tehetjük szóvá, igazuk van-e ebben és mennyire van igazuk. De a történelmi szemléletet teológiai kérdésfeltevés nélkül is kell, hogy érdekelje ennek a ma is élő, sőt bizonyos értelemben s a nyugateurópai szellemi élet egyes pontjain feltűnően újraéledő kálvini gondolatnak a négyszázados útja, amely az Institutio négy századával jelent egyet.¹

KÁLVIN AZ A REFORMATOR, akinek a gondolatai és az írásai mögött csaknem teljesen eltűnik a személyisége. A könyvről való négyszázados emlékezés jobban hozzá van szabva az ő alakjához, mint akár a születésének, akár a halálának centenáriuma, ő nem vette be úgy milliók szívét, mint Luther. Nem volt benne semmi természetgyökeres vonás, nem nőtt ki olyan elemi őserővel a hazája földjéből és népe lelkéből, mint a német bányászfiú: tisztviselőcsalád szülötte volt, a szülőföld és a haza köteleiből ifjan kiszakadt, de második hazája, Genf sem vált soha a szó lelki értelmében otthonává; gondolkozásából és egész lényéből a nemzetközi vagy inkább nemzetfölötti vonás az első pillanatra kiütökzik; ő volt a nagy reformátorok között az, aki legtöbbet utazott. Nemzeti népszerűsége tehát már csak ezért sem juthatott, de meg különben is a saját nemzete fogadta be a tanítását legkevésbé az akkor vezető európai nemzetek között. De hiányzott a lényéből az a közvetlenség, az a csaknem gyermeki önfeltárás és önátadás is, amely a Luther egyéniségének egyik legfőbb varázsa. Gyermekkorától zárkózott, önmagába mélyedt lélek volt, erősen arisztokratikus hajlamokkal; barátait nagyon megválogatta, gyakori könnyeit és ritka mosolyát szerette minél jobban elrejtteni a világ szeme elől.

¹ Kálvin gondolatvilágának a legújabb kutatásokon alapuló sokoldalú elemzését s a magyar szellemi életben való szétvetődésének vizsgálatát tartalmazza a debreceni Tisza István Tudományegyetem református hittudományi kara tanárainak és doktorainak jubiláns kiadványa (Debrecen sz. kir. város és a tiszántúli református egyházkerület nyomdávállalatának kiadásában) Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára. Debrecen, 1936. 461 lexikon-oktáv lap. A tizennyolc tanulmányból, melyek mindegyike idegennyelvű bő kivonattal is el van látva, mint a kálvini gondolat megismerésére közvetlen fontossággal bírót, megemlítjük a következőket: Az 1536-i Institutio forrásai. Kálvin mint zsolttármagyarító. Kálvin kommentára az Efezusi levélről. Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiójában. Isten megismerésének kérdése Kálvin Institutiója alapján. Kálvin predesztináció-tana. Kálvin pásztori igehirdetése. Kálvin és Zwingli. Méliusz és Kálvin. A hollandi kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyászévtizedében stb.

Szinte nőiesen érzékeny és hihetetlen szenvedélykitörésekre képes lelken óriási akaraterővel uralkodott: haragja, felháborodása, keserősége sokszor ki-kirobbant, de maradéktalanul sohasem tombolhatta ki magát — pedig ez talán megkönnyebbülést hozott volna neki is, amint hozott Luthernek számtalanszor —, vas önfegyelme éberén állt őrt a „fenevad“ felett, amint maga jellemezte lelki életének ezt az első-sorban reá nézve gyötrelmes vonását. Sugárzása, derűje alig volt, humora semmi; a költőiség és a képzelőerő is hiányzott belőle; barátai és személyes hívei aránylag szűk körét szédületes szellemi fölényével, súlyosan beteg testében is határtalan munkabírásával, a legteljesebb igénytelenségével és föltétien önfeláldozásával ejtette bámulatba, a szeretetüket pedig rendkívüli szolgálatkészségével, gyöngéd és mély emberi rokonérzésével, egész valójának szerény, finom és sohasem önző vagy önhitt előkelőségével nyerte meg. De a lelke mélyén egész viharos életében ott lappangott valami ijedős, emberkerülő, remetei vagy inkább szobatudósi vonás és ez a kíméletlen, sok vereség után sok győzelmet is aratott nagy harcos az életének legnagyobb küzdelmeit mégis akkor vívta meg, amikor ezt a vonását sikerült magában, ismételt erőfeszítések után, valamennyire lebirkóznia.

Ennek az embernek valóban nagyon nehéz volt a könyvei mögül előlépni s a gondolatok fensíkjáról a tettek, a cselekvés mezejére alászállani. Ha mégis megtette, csak leküzdhetetlen lelkiismereti kényszerből tehetta meg, amelyet ő egyenes és közvetlen isteni parancsnak érzett és értelmezett. Gondolatainak óriási feszítőereje elől nem mert és nem bírt elzárkózni: mindazt, amit isteni igazságnak tudott és tanított, egyúttal isteni erőnek is megtapasztalta s ez erőnek az őt környező világban való föltétien érvényesítésére elutasíthatatlanul elkötelezve tudta magát.

Kálvin az Isten igazságának cgyedülvaló uralmáért küzdött. Isten igazságán pedig nem egy elvont tanrendszert értett, hanem az élő Istennek ítélettel és kegyelemmel teljes, a Törvény villamos szigorát és az Evangélium balzsamos gyógyítóerejét egyszerre és egyformán érvényrejuttató személyes valóságát értette. Istennek ez a mindenkifölött felséges személyes valósága a Jézus Krisztusban testesült meg s az első lapjától az utolsóig Krisztusról tanúskodó ó- és újszövetségi Szentírásból szól az emberhez — akinek a szívét erre a Szentlélek előzőleg felnyitja — mint élő Ige. Kálvin szerint a keresztyén embernek és az egyháznak egyébre, mint erre az élő Igére nincsen szüksége a Szentháromság egy Istenhez való viszonya szabályozására. Nincs az a legszentebb hagyomány és tekintély, amelynek el ne kellene némulnia, „amikor az Isten kinyitja az ő szentséges száját“.

Ebben a meggyőződésében Kálvin lényegileg megegyezett reformátor-elődeivel, akiktől többet vagy kevesebbet tanult is: Lutherrel, Melanchthonnal, Zwinglivel, a strassburgi Bucer Mártonnal. Valamennyiükre áll a régi egyházhoz való viszonyukban az a megállapítás, amellyel Przywara atya, a neves német jezsuita jellemezte nemrég igen szellemesen és találóan a katolicizmus és a protestantizmus vallási és teológiai szemléletmódja közti alapkülönbséget: az ő tanításuk a kegyelem egyedülvaló munkássága (Alleinwirksamkeit der

Gnade) — amíg Róma a kegyelem egyetemes munkásságát (Allwirksamkeit der Gnade) hirdeti. A reformáció az emberi lélek Istenhez való viszonyában mindent egyedül a kegyelemre épített, szemben a katolicizmussal, amely a kegyelem egyetemes munkálkodását elismerve, nem volt hajlandó vele szemben semmisnek tekinteni — az üdvözülés folyamatában sem — az ember képességeit. És éppen Kálvin volt az, aki a kegyelem egyedülvalóságát valamennyi reformátortársát és elődjét felülmúló eréllyel domborította ki. Ő tette át a hangsúlyt a Luther szubjektív kegyelmi hitélményéről kérlelhetetlen következetességgel az objektív kegyelmi istenakaratra és az az előtt való feltétlen meghajlásra. Ő küszöbölte ki a reformátori gondolkozásból a Melancthon humanizmusán át újra beszüremkedni készülő katolikus elemeket: az ember értelmi és erkölcsi erejének valamelyes pozitív értékelését az üdvözülés folyamatában. De ő épített gátat az ellen is, hogy az egyedülvaló kegyelem tanából valami újfajta, vallásilag színezett filozófiai determinizmus váljék, amilyenek a Zwingli teológiája indult. „Egyedül Istené a dicsőség“ hangzott föl ellenmondást nem tűrő szava: Isten dicsősége pedig miránk, emberekre való vonatkozással éppen abban áll, hogy mindenünket, kezdve az üdvösségünkön, egyedül és kizárólag neki tulajdonítjuk, az ő kegyelme abszolút ajándékának valljuk, a magunk minden erején és érdemén kívül.

Protestánsok csakúgy, mint katolikusok régóta megszokták „racionalistának“ emlegetni Kálvint és tanítását. A nem lényeges különbség csak az, hogy az utóbbiak gáncsolólag, az előbbieket pedig, kivált régebben, rendszerint dicséretképpen szokták felhozni ezt. Valójában itt bizonyos látszatok leplezték el a valóságot. A kálvini istentisztelet, a céljára szolgáló helyiséggel együtt, a misztikumra, liturgikus-emocionális hatásokra, a képzelőerő megmozdítására szomjazó lelkek előtt, a maga kizárólagos szellemiségével, mindent az Igére, a Bibliára építő logizmusával csakugyan ridegnek s ennél fogva pusztán az „észhez“ szólónak, tehát racionalistának tűnik fel. Kálvin tanának egységes logikai alkata s benne a kegyelem egyedülvalóságának — kivált a predesztináció-tanban — rettenthetetlenül következetes dialektikus keresztülvitele szintén alkalmas a felszínes szemlélet előtt ily benyomás keltésére. Végül Kálvinnak az egyházi tekintély elleni harca és abban megnyilvánuló engesztelhetetlen álláspontja még egyes mélyebben gondolkodókat is oly irányban befolyásolt, hogy ezt az ellentétet a Kijelentés és az Ész, a hit és az okoskodás közti ellentétnek fogják fel s Kálvint a lázadó ráció szószólójának tegyék meg.

Valójában pedig úgy áll a dolog, hogy a Sola Gratia és a Soli Deo Gloria elve minden racionalizmust teljes-tökéletesen kizár. Mert a racionalista vallási magatartás és teológiai szemlélet nem az, amelyik a kultuszba kizárólagos szellemiséget visz be, a tan kiépítésében logikával dolgozik s az egyház életében történelmileg kialakult tekintélyek ellen harcol; hanem az, amelyik Isten megismerésének más, emberi forrását is lehetségesnek tartja az ő kegyelmi önkijelentésén és Szentleikének állandó sugalmazásán kívül, és az üdvösségre jutásnak más, emberi útját és módját is elképzei az isteni kegyelemtől való megmentésen és vonzaton kívül.

Kálvin épp a kegyelem kizárólagosságát, ezt a tökéletesen anti-racionalista elvet nem látta a régi egyházban eléggé biztosítva: ezért kelt föl ellene reformátor-elődei nyomán s harcolt ellene több látható eredménnyel, mint azok bármelyike. De ugyancsak a kegyelem kizárólagossága érdekében vívott meg életre-halálra a protestantizmus balszámyával is: a reformátorok lelkétől idegen anabaptista rajongással, amorális misztikával, meg az ógyházi háromság- és krisztusdogma elméleti kritikájával, amelyet a gyakorlatban nem egyszer világvéget váró fanatizmus és a vallásos kommunizmus hajlamai kísértek. Mindezekben ő szintén az emberi ész, erő, érzések, hangulatok, vágyak jogosulatlan előretörését látta Isten dicsőségével szemben. Tehát ezen a fronton is éppoly kérlelhetetlen volt, mint Róma elleni harcában. Itt már a kijelentett vallás, a történeti keresztyénség közös és egyetemes javait védte: némely katolikus egyházi hatóságok lazasága következtében öneki kellett vállalnia a Servet Mihállyal szemben való eljárás odiózus feladatát. Az utókor szemében a geniáus antitrinitárius vezér genfi máglyájának füstje kormozta be végképpen a reformátor alakját, pedig ebben az ügyben nemcsak Loyola, de Luther sem járt volna el a Kálvin helyében másként. Egy akkor már tizenkét százados egyetemes európai jogelvnek és joggyakorlatnak megfelelő borzalmas formában ugyan, de a keresztyén egyetemességnek tett jó szolgálatot.

Mi volt a legmélyebb gyökere Kálvinnál ennek a kegyelmi kizárólagosságnak? Ugyanaz, ami a többi reformátornál: az eredendő bűn súlyának, az elesett ember teljesen megromlott, minden jóra tehetetlen és teste-lelke minden porcikájában megváltásra szoruló voltának megtapasztalása. „La race maudite d'Adam“, az Ádám megátkozott nemzetsége — hányszor olvassuk prédikációiban ezt a döbbenetes kifejezést! De a bűnpesszimizmusnak ez a mélysége, amelyhez hasonlóval Ágoston óta az egész középkoron át nem találkozunk, önála nem valami démonikus vonás — pedig akadtak, akik emiatt a manicheizmus közelében jelölték ki vallástörténeti helyét! —, hanem csak a kegyelmi optimizmus dicsőséges felragyogására szolgáló sötét háttér. Az elesett ember, magára hagyatva, minden jóra képtelen — a megváltott ember, egyedül Isten kegyelmére támaszkodva és egyedül az Isten erejében, minden jóra képes. Ezt a bűnpesszimizmust és kegyelmi optimizmust építi ki, a Szentírás útmutatásának engedelmeskedve, predesztináció-tanává. Isten dönt a kárhozatba a bűn miatt, érdem szerint — Isten emel az üdvösségbe Krisztusért, kegyelem szerint, még pedig mindezt egy örök és változhatatlan elővégzés alapján, hogy kárhozatban és üdvösségben egyedül az ő dicsősége ragyogjon öröktől örökké.

Sem az abszolút bűnpesszimizmus, sem az abszolút kegyelmi optimizmus, maga a predesztináció-tan sem jelentett számára a keresztyén ember gyakorlati, e világi magatartására nézve szenvedőlegességet. A kegyelmi kizárólagosságot Kálvin a mindennapi élet és a világi életberendezés nyelvére Istent dicsőítő abszolút aktivitásnak fordította le. A reformáció egyetlenegy iránya sem lépett föl oly határozott és mindenoldalú igénnyel az emberi életnek és az embervilágnak Isten

hatalmas keze alá hajlítására, mint a Kálviné. A csöndes, félénk szobatudósból az őt villámként lesújtó s aztán irgalmasan fölemelő Ige s a benne szóló ítélet és kegyelem hozta ki a félelmet és megnyugvást nem ismerő harcos prófétát, egyházszervezőt, teokrata államférfit, keresztyén diplomatát és szociálpolitikust. Megkapóan és teljes igazsággal mondja róla Imbart de la Tour: „Genfét csak azért hódította meg, hogy Istennek ajánlja föl.“ Egyház-, állam- és társadalomszervező munkájának alap gondolata egyként az élő Isten felségjogainak föltétien elismertetése volt. Így lett egyháza az államtól elvileg független, magát szent önfegyelemben kormányzó testületté, mely a lelkészi és a nemlelkészi elem szabályozott és rendszeres együttmunkálkodásával szolgálja földi célját: a Krisztusról szóval, tettel és szenvedéssel való bizonyágtevést. Így egyesült államtanában a felsőség Istentől rendelt tekintélyének hangoztatása az ellenállási jog kiemelésével, az esetre, hogyha a felsőség istenellenes dolgot parancsol vagy pedig az őt is kötelező alkotmányt megsérti. Így alkotta meg a puritán társadalmat, amelyből a fényűzés épúgy száműzve van, mint a koldulás: benne Istent dicsőítő szakadatlan termelő munka folyik, a termelt javaknak s az azok értékesítéséből befolyó jövedelmeknek (a kamatjövedelemnek is!) könnyelmű felélése ki van zárva; azokat az Isten törvényében megengedett, a keresztyén szabadság szerint jogosult egyéni és családi szükségletek kielégítése után közcélokra, főként pedig az önhibájukon kívül nyomorgók és tehetetlenek megsegítésére kell fordítani.

NÉGYSZÁZADOS ÚTRA tekint vissza az Instítutio és vele együtt az itt most igen halványan és hézagosan vázolt kálvini gondolatvilág — vájjon mi ennek az útnak történelmi mérlege?

Egyetemes, tehát nem felekezeti szempontból tekintve a kérdést, csak azt felelhetjük rá, hogy a kálvinizmus¹ a maga hatásterületén mindenütt páratlan eréllyel vésett be az emberi lelkekbe egy addig s azóta is minduntalan elfelejtett igazságot: Isten az Úr az emberélet és az egész világ fölött. A középkor legszebb, lelkileg és politikailag legegységesebb századai után még egyedül csak a kálvinizmus tett mind e mai napig egy igazán nagyarányú és tartós sikerű kísérletet arra, hogy egész nagy népközösségeket Isten törvénye szerint szervezzen és irányítson, Isten akaratának és igéjének rendeljen alá, keresztyén világrendbe tagozzon bele. E kísérlet eredményei — épúgy, mint a középkoriak — az emberélet mélyén rejlő démonia és az emberi történetben nem is nagyon mélyen a felszín alatt ott lappangó antikrisztusi erők miatt nem lehettek örökké tartók. Az ember, a kevés kiválasztottaktól eltekintve, nem tűri magán sokáig az Isten igáját, akár egy világszervezetté kiépített Egyház teszi rá azt, akár egy világakaratként hirdetett Ige. De még így is: mennyire más volna a mai fehér emberközösség arca, hogyha hiányzanék belőle Hollandia, Anglia és az Északamerikai Unió története! Ezek az államok pedig

¹A „kálvinista“, „kálvinizmus“ szavak a Kálvin szellemének, az Instítutio tanításának, a Soli Deo Gloria elvének tulajdonképpen erősen ellenemondanak. E cikkben való néhányszori előfordulásukat a közhasználat és a rövidség érdeke indokolja.

a predestináció-tan keménysége, puritán fegyelem, erkölcs és munka, biblikus államtan és szociálpolitika nélkül nemcsak naggyá nem lettek volna, de az első meg az utolsó a mai formájában létre sem jöhetett volna: a kálvini keresztyénség eszmei és erkölcsi erői nélkül érthetetlen, sőt elképzelhetetlen az egész történetük. Ha az angolszász faj sok tekintetben ma is a világ ura, ebben világosan felismerhető része van a kiválasztottság öntudatának, amely végső gyökérszálaival a kálvini predestináció-tanból táplálkozik.

Persze itt azután rögtön felrémlik előttünk a mérleg tehertétele is. Az egyéni keresztyén életet hatalmas energiákkal eltöltő predestináció-gondolat a faji önzés feltáplálójává csak úgy válhatott, hogy előbb elszakadt Istentől, kinek egyedülvaló dicsőségét volt hivatva hirdetni, s az emberi öncélúság szolgálatába állott. Ennek és egyéb nagy kálvini gondolatoknak óriási lendülete jódarabig még azután is tovább tartott az emberi történetben, amikor már az örök emberi végzet elszakította őket tápláló energiaforrásuktól: a mindenható és egyedülvaló isteni kegyelemtől. Így vezettek el a kálvini állam-eszme szálai, Isten kezéből egyre jobban kivonódva, Althusiuson és Grotiuson át a Rousseau Contrat Social-jáig s az Ember és a Polgár Jogai-ig. És így segített az egykor istenes angol puritanizmus világa kialakítani az istentelen modern kapitalizmust, mely csak egyetlen Öncélt ismer: önmagát és minden lehetséges fékek közül legteljesebben az Isten törvényének és dicsőségének fékét dobta el magától.

Mindezért azonban Kálvin és Institutiója époly kevéssé tehető felelőssé, mint Ágoston és De Civitate Dei-je a renaissance pápák világi életéért. A legszentebb eszméket nem a judási lelkek öntudatos és szántsándékos árulása veszélyezteti legjobban — a Judás árulása a Golgotha áldozatának és a nyitott sír dicsőségének volt az eszköze I —, hanem a hívek, a jóhiszemű tanítványok törpesége, aluszékony volta és gyávasága. Kálvin valódi tanításai hosszú emberöltőkön át a felismerhetetlenségig elkeveredtek az európai felvilágosodás és liberalizmus egészen más forrásokból táplálkozó árában s ennek megfelelőleg hatásuk is elvékonyult, zavaros és inkább csak tudatalatti lett. De ma nyilvánvaló jelei vannak világszerte e tanítások megtisztult kiemelkedésének és önmagukra ismerésének: eredetű forrásokhoz, az Isten ígéjének igazságához visszatérve, kezdik visszanyerni elveszített energiájukat s az emberélet mai — a XVI. századhoz oly hasonló — zűrzavarában ismét útmutató szolgálatuk lesz.

Természetes, hogy ezen nem értjük vallásfelekezeti harcok XVI. századi kiújulását. Ha Kálvin ma feltámadna, Rómával ugyan nem békülne ki (és Róma époly kevéssé vele), de nem is az volna a legelső dolga, hogy Rómának nekitámadjon: hanem legelsősorban a saját névleges és állítólagos hívei között, a református egyházakban és „kálvinista“ táborokban végezne igen nagy seprést, azután pedig alaposan megkisebbedett, de meg is tisztult és meg is erősödött seregét felállítaná a genfi Szent Péter-templom körül, hogy élete árán is megvédelmesse azt a vörös mocsoktól. És vájjon nem ugyanezt cselekednék-e ma a maguk népével, ha feltámadnának, a középkor nagy vallási és teológiai géniusza is a római Szent Péter-templom körül?

VEGYES VALLÁSFELEKEZETŰ keresztyén országokban különösen tanácsos ezzel a meggondolással élni. Ma Magyarországon sokat hallunk mind a katolicizmus, mind a kálvinizmus renaissance-áról és ez mind a kettő nagyon örvendetes dolog. Csak az a kérdés, hogy magyar katolicizmus és magyar kálvinizmus önmagukért és a velük évszázadok során át összenőtt politikumért, vagy pedig Isten dicsőségéért és Krisztus királyságáért akarnak-e „újjaszületni”? Ha ez az utóbbi eset állana fenn, a keresztyén felekezeti harcok lázgörbéjének talán már mégis maradandóan lefelé kellene tartania és a százarcú, ma még kendőzött, de alapjában egységes és zárt antikrisztusi front felé valamivel mégis csak egységesebb magatartást kellene tanúsítania a két magyar keresztyén főtípusnak — amivel semmiféle hamis egységnek és hazug békének nem akarunk szószólói lenni.

Magyar katolicizmus és magyar kálvinizmus kölcsönös megértését és megbecsülését semmiképpen nem mozdítják elő az afféle jelszavak, hogy pl. „csak a kálvinista magyar az igazi magyar“. Ez történetfölfogásnak hamis, nemzetszemléletnek nyomorék — amiképpen az minden hasonló jelszó a másik oldalon is. És viszont ezt a megértést és megbecsülést nagyban előmozdítaná, ha most, az Institutio négy századának betekével, senki sem látna felekezeti elfogultságot abban a megállapításban, hogy Kálvinnak a magyar nemzet igen sokkal tartozik. A színmagyarság zömének a XVI. és XVII. század irtózatos megpróbáltatásai közt — melyek legelsősorban őt és nem a nemzetségeket érték — az Institutio keresztyén tanítása adott lelki és erkölcsi erőt. A predesztináció hite, a szigorú egyházi fegyelem és a nemzeti nyelvű istentisztelet nélkül, a teljes bűnpesszimizmus és teljes kegyelmi optimizmus nélkül e századok magyarja nem lett volna azzá, aminek a történelemből ismerjük és csodáljuk. Egyébről nem szólva, talán rajongó vallási szektákra bomlott volna szét és eszeveszett szociális forradalmakban égette volna fel önmagát. Az Institutio eszméin csi-szolódott nagyon sokáig a magyar nyelv és annak szelleme nevelte a magyarság számára legnagyobb művelődéspolitikusai közül Bethlen Gábort (az Institutio első magyar fordításának ösztönzőjét) és Apáczai Cseri Jánost, a holland református egyetemi kultúra emlőin felnőtt magyar látnokot. És még a XVIII—XIX. századi más eszmeforrások vizeivel elkeveredett kálvinizmusnak is maradt ereje arra, hogy a magyarságot megajándékozza művészi etikumának csúcspontjával, Arany Jánossal, meg a magyar tragédia két „ellensarki vég“-ével: a Tisza István predesztinációs heroizmusával és az Ady Endre hívő hitetlenségével, amely a Biblia fölött sírt fel az égre és omlott össze költőileg és emberileg egyaránt megrázóan.

Az Institutio négyszázados útja nélkül szegényebb volna a magyar történet és a magyar szellem. Ezért az Institutio mondanivalójára — a vallásfelekezeti propaganda árnyékától is mentesen mondjuk ezt — a mai magyar nemzedéknek is érdemes figyelni.